СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-36>

УДК [81.246.2:378](477)

Коханова І.О.

Харківська державна академія культури

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ НА ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Встановлено сутність двомовності як особливого виду соціальної комунікації. Зазначено факт існування офіційного та неофіційного білінгвізму в різних державах світу. Досліджені витoki україно-російського білінгвізму в Україні. Окреслені напрями його прояву в соціальній комунікації, зокрема у побутовому спілкуванні, навчанні та освіті. Проаналізовано вплив державної мовної політики на процес підвищення національної самосвідомості й самоідентифікації населення України. На основі іноземного досвіду доведені позитивні аспекти раннього білінгвізму в навчанні та освіті. Окреслені негативні аспекти різкого та примусового викорінення україно-російського білінгвізму та вплив цього процесу на отримання вищої освіти. Запропоновані шляхи подолання кризових явищ, пов'язаних з мовним питанням, у процесі навчання в ЗВО.

Ключові слова: білінгвізм, двомовність, соціальні комунікації, національна самоідентифікація, національна свідомість, мовна політика, білінгвальна освіта.

Kokhanova Irina

Kharkiv State Academy of Culture

THE INFLUENCE OF UKRAINIAN-RUSSIAN BILINGUALISM ON THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION

Summary. The phenomenon of bilingualism in social communication of different countries of the world is studied. The fact of existence of official and unofficial, early and late, natural and artificial bilingualism is established. Information on countries with officially established bilingualism was provided. The directions of manifestation of Ukrainian-Russian bilingualism in life, study and education are outlined. In particular, this concerned the population of the southern and eastern regions of Ukraine and national minorities. The origins of bilingualism in general and Ukrainian-Russian bilingualism in particular were illustrated. The opinions of scientists on the advantages of bilingualism are indicated. Among the advantages are: intellectual, social, educational, personal, economic. Researchers from different countries prove that knowledge of more than one language improves a person's mental abilities, promotes rapid socialization and easy social communication. Successful study of at least one foreign language promotes the development of competence in the native language and improves the effectiveness of teaching other non-language subjects, which increases the level of success in general. The national language contributes to the study of the cultural heritage of the state, and the second – is a link in the process of acquaintance with the cultural and scientific heritage of another people. Speech competence in second language skills, formed at an early age, is the basis for easy integration of young people into the multilingual and multicultural information society of the third millennium. In today's labor market, workers who are fluent in several languages are more in demand. Thus, the world experience of social communication and educational activities proves that bilingualism is good. And in Ukraine, the eradication of Ukrainian-Russian bilingualism continues. First of all, this affected the office work and the official sphere, when there was a requirement to compile all business papers exclusively in Ukrainian. The language issue also affected the sphere of education. To avoid crisis phenomena in education related to Ukrainian-Russian bilingualism, it is proposed to increase the number of hours for studying Ukrainian literary and business language. As well as Ukrainian and English for professional purposes

Keywords: bilingualism, social communications, national identity, national consciousness, language policy, bilingual education.

Постановка проблеми. Білінгвізм або двомовність є реалією в соціальній комунікації більшості країн світу. При цьому, у західних суспільствах цей факт не викликає негативних реакцій, зневаги до однієї з двох мов, небажання нею спілкуватися та навчатися.

В Україні з часів набуття незалежності державна політика спрямовується на посилення національної свідомості та самоідентифікації громадян. Посилюється статус української мови як єдиної державної. Важливим кроком у цьому напрямі було переведення усього документообігу в державі та ЗМІ на українську мову згідно чинного законодавства.

Але, національна самоідентифікація українців не можлива без вирішення проблем, пов'язаних з мовним чинником. Не слід забувати, що життєдіяльність українського народу продовжує відбуватися в умовах неофіційного білінгвізму. А отже, вкрай необхідно окреслити його комунікативні, лінгвістичні, політичні, соціокультурні та освітні аспекти. Зокрема вплив українсько-російського білінгвізму на отримання якісної вищої освіти в державі.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед науковців, що вивчали певні аспекти білінгвізму можна назвати: К. Бейкера, Дж. Едвардса, А. Дібольда, Є. Верещагіна, Н. Імедадзе, А. Колодія, Л. Щербу та інших.

Зв'язок двомовності та мовної компетенції вивчали І. Кудрейко, К. Протасова, О. Селіванова; особливості білінгвального навчання та освіти в різних державах світу висвітлені у працях Дж. Фішмана, У. Фтенакіса, Д. Хорна, Н. Меша, А. Константинова, В. Аршавського, Р. Алієва, Н. Каже, Р. Гасанової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання, пов'язані з двомовністю розглядаються в розділах психолінгвістики, соціолінгвістики та нейролінгвістики. Більшість учених спрямовують свої дослідження на вивчення білінгвізму в контексті мовної політики, прав національних меншин, ділового спілкування в органах влади та державного управління, раннього навчання дітей в білінгвальних школах країн з офіційним білінгвізмом. Аспекти впливу раннього, природного та неофіційного білінгвізму на навчання у ЗВО детально не вивчалися. Цьому і хочемо присвятити дану статтю.

Метою статті є аналіз та узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень щодо впливу білінгвізму на соціальну комунікацію у побутовій сфері, вихованні, навчанні. Обґрунтування ролі державної мовної політики та неофіційного білінгвізму в Україні на процес отримання якісної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Як феномен соціальної комунікації білінгвізм – це стан суспільного життя, коли визнано факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави.

Розрізняють два види білінгвізму – офіційний та неофіційний. Офіційний білінгвізм – це вид соціальної комунікації з визнаною рівноправною двомовністю згідно чинного законодавства. Прикладами таких держав є Канада, Бельгія, Мальта, Люксембург, Фінляндія. Неофіційний білінгвізм існує тоді, коли населення держави розмовляє двома мовами, але офіційно визнаною є лише одна [2, ст. 1]. До таких держав належить і Україна. Дія закону не розповсюджується лише на приватне спілкування та здійснення релігійних обрядів.

Переважає більшість європейських держав білінгвізм вважають нормою та сприятливим підґрунтям для міжнародної соціальної комунікації. У початкових школах Європи завжди вивчають дві або більше мови. Як першу, найчастіше вивчають англійську або німецьку, як другу – німецьку, англійську чи французьку, а потім – італійську та іспанську. Широко виучуваними в різних регіонах Європи є мови країн-сусідів [6, с. 111].

Витоками білінгвізму можна вважати колоніалізм, або співіснування на одній території основного населення та національних меншин.

Лінгвісти розрізняють природний білінгвізм, який виникає самостійно завдяки відповідному оточенню та мовленнєвій практиці у процесі соціальної комунікації та штучний. Другий вид двомовності можна набути у процесі навчання.

Важливо зазначити про диференціацію білінгвізму в залежності від віку особи, яка набула навичок володіння другою мовою. За цією ознакою виокремлюють ранній та пізній білінгвізм [5].

Ситуація з білінгвізмом у процесі соціальної комунікації в Україні складається досить по-особливому. Тривалий час – в епоху панування комуністичної ідеології українську мову намагалися придушити, знецінити, її називали сільською, архаїчною. Внаслідок такого навіювання значна частина колишньої УРСР цуралася рідної мови. Відбувалася штучна «деукраїнізація». Навчання у середніх та вищих навчальних закладах відбувалося російською мовою. Це стосувалося і студентів-іноземців з Близького Сходу, Куби, Африки та Індії, які теж опановували знання російською.

Сучасна ситуація в незалежній Україні вкрай протилежна. Неофіційний білінгвізм в українській соціальній комунікації продовжує існувати. Відомо, що східні та південні регіони держави спілкуються переважно російською, не дивлячись на офіційне визнання лише української мови як національної. У свою чергу, чинне законодавство забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Що є гарантією збереження ідентичності української нації [2].

Науковці, зважаючи на характер лінгвістичної прагматики в Україні, характеризують співіснування російської та української мов як диглосію. Тобто таку мовну поведінку, яка дає можливість обирати з декількох мов функціонально ефективнішу за тих чи інших обставин. Диглосія передбачає не тільки конкуренцію двох мов, а й різних стилів однієї мови або її компонентів. Диглосійний білінгвізм не слід розглядати з точки зору політичного протистояння. В ньому можна вбачати підґрунтя для культурного діалогізму [3, с. 57].

Двомовність передбачає, що одна з мов є для більшості громадян держави рідною. При цьому, усвідомлення «рідної мови» може тлумачитися кожним членом суспільства по-різному: як мова предків, як мова, якою людина навчалася у школі, як мова, якою зручно спілкуватися, чи мова, яка є офіційно визнаною на Батьківщині та дозволяє людині самоідентифікуватися [3, с. 58].

В умовах сьогодення в загальноосвітніх школах України батьки ще мають право обирати для своєї дитини класи з російською чи українською мовами навчання. Стосовно ЗВО – тут діє чітка вимога – викладання та опанування загальноосвітніх та спеціальних дисциплін виключно національною мовою. З моменту набуття чинності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [2, ст. 9] ця вимога стала стосуватися й студентів-іноземців. Ще кілька років тому, на підготовчому курсі вони вивчали російську абетку, опановували особливості російської стилістики, намагалися читати прості тексти та спілкуватися російською. Нині студенти, що є громадянами України, а також студентська спільнота з Туреччини, Близького Сходу, Африканського континенту, Китаю тощо навчаються українською. Це стосується усіх рівнів вищої освіти.

Слід зазначити, що така ситуація несе у собі замкнене коло протиріч. З одного боку – спілкування й викладання українською мовою посилює національну свідомість та національну

ідентичність українців. Досконале володіння більшістю населення рідною мовою безпосередньо впливає на розвиток української культури. Але, тривале насадження російської мови як домінуючої, перспективнішої, вплинуло на рівень володіння українською мовою усіма соціальними групами. І цей рівень серед більшості населення держави та освітян є незадовільним. З іншого боку – з'явилася ще одна проблема та вимога щодо навчального процесу в освітніх закладах. Нині педагоги не мають права послуговуватися та використовувати російські джерела, до яких вони більше звикли у процесі своєї професійної діяльності. Встановлено табу на додавання їх до списків літератури в навчально-методичних матеріалах, рекомендації студентам. Отже українські школярі та студенти опинилися в ситуації, коли вони зазвичай знають національну мову краще за педагогів. Сучасні діти та молодь зростає в умовах вже незалежної України і їм досить зручно спілкуватися і розуміти навчальний матеріал українською. Натомість більшість педагогів народилися в колишньому СРСР, їх мовою спілкування у побуті та мовою навчання у школі й ЗВО була російська. Вони звикли готувати уроки та лекції, навчально-методичні матеріали російською. А отже, нині майже все відтворення навчального матеріалу відбувається суржиком. Хоча офіційно називається літературною українською мовою.

Студенти-іноземці, потрапляючи у комунікативне середовище, де більшість громадян держави досконало не знають і не поважають рідної мови – відчувають певний стрес. Їм треба набутися знання, скласти заліки, іспити, написати атестаційну роботу чужою мовою. А перевіряти та оцінювати їх мають педагоги, що теж знаходяться у стресовій ситуації. Як представники професії – вони мають координувати свою діяльність згідно чинного законодавства. Тому, повинні викладати українською, навіть, якщо їм це не зручно. Отже, можна зазначити, що неофіційний українсько-російський білінгвізм у державі негативно впливає на швидкість та ефективність опанування знань у ЗВО. Є певним гальмівним чинником у цьому процесі, дезорієнтує студентів.

Проте, позитивний досвід білінгвальної освіти європейських держав почали застосовувати у великих містах України – Києві, Харкові, Дніпрі, Одесі, Львові. Актуалізували свою діяльність загальноосвітні школи та ЗВО, педагогічний склад яких готовий до викладання навчальних дисциплін англійською, німецькою, французькою, а у виключних випадках – й східними мовами.

Отже, світовий досвід соціальної комунікації та освітньої діяльності доводить, що білінгвізм – це добре. А в Україні продовжується викорінення українсько-російської двомовності. Перш за все, це відбулося на діловодстві та офіційній сфері, коли постала вимога усі ділові папери складати виключно українською. Такі намагання не стали результативними, це не вплинуло на усвідомлення більшістю населення, що українська мова є провідною, національною, обов'язковою. Це викликало ще більше спротиву та агресії. Витоками цього можна вважати культурний стереотип «другорядності» який має українська мова та тлумачення сучасних ново-

введень як забаганок діючих політиків створити ново-мову [3, с. 63–64].

Аналізуючи білінгвізм в Україні на особистісному рівні соціальної комунікації – можна дійти висновку, що ситуація тут краща, ніж в освіті. Лінгвісти та психологи доводять, що вільне володіння індивідуумом двома мовами у побуті, або залежно від ситуації та співрозмовника позитивно впливає на розвиток пам'яті, логічного мислення, швидкість реагування та вміння аналізувати.

За статистичними даними Євросоюзу, майже 70% населення Європи повною мірою володіють двома і більше мовами. З кінця ХХ століття і понині в світі поширення набула «імерсійна освіта» – двомовне навчання предметів. Сутність та особливість такої освіти в тому, що 90% інформації з навчальних дисциплін учень чи студент отримує нерідною мовою [6, с. 112–113]. Поширеною така освіта є у Польщі, Словенії та Скандинавських країнах.

Слід зазначити переваги двомовного навчання перед одномовним :

інтелектуальна – дослідники з різних країн доводять, що знання більше, ніж однієї мови покращує розумові здібності людини, сприяє швидкій соціалізації та легкій соціальній комунікації;

освітня – успішне вивчення хоча б однієї іноземної мови сприяє розвитку компетентності в рідній мові та поліпшує результативність навчання інших немовних предметів, що підвищує рівень успішності загалом;

особистісна – національна мова сприяє вивченню культурної спадщини держави, а друга – є сполучною ланкою у процесі ознайомлення з культурним та науковим надбанням іншого народу;

соціальна – мовленнєва компетентність щодо володіння другою мовою, сформована у ранньому віці, є підґрунтям легкої інтеграції молоді в полімовне та полікультурне інформаційне суспільство третього тисячоліття;

економічна – на сучасному ринку праці більш затребуваними є працівники, що досконало володіють кількома мовами [6, с. 117].

Висновки та пропозиції. Не дивлячись на існування неофіційного українсько-російського білінгвізму, освітній процесу в ЗВО відбувається державною мовою. Отримувати вищу освіту студентам з південних та східних регіонів України, а також студентам-іноземцям українською мовою складніше. Значній кількості педагогічних працівників також складно переходити з російської на українську мову викладання. Таким чином, вимога до науково-педагогічних працівників опановувати англійську мову на рівні B2, для вільного володіння та викладання замість російської є запорукою ефективної соціальної комунікації та педагогічної майстерності в полімовному інформаційному суспільстві.

На нашу думку, в ЗВО треба збільшити обсяг годин, що відводяться на вивчення української літературної мови, української ділової мови, української та англійської мов за професійним спрямуванням. Це дасть можливість здійснювати професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови та бути затребуваним фахівцем на міжнародному ринку праці.

Список літератури:

1. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні. *Слово просвіти*. 2000. № 5. С. 2–3.
2. Закон України Про забезпечення функціонування української мови як державної. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 21. Ст. 81.
3. Кравченко О. В. Мовна складова національної культурної політики в Україні. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2011. Вип. 35. С. 56–66.
4. Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз та рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 362 с.
5. Нікольська Н. В. Білінгвізм як педагогічна проблема в Європі, США та Канаді. *Гуманітарні науки*. 2009. № 2. С. 103–111.
6. Нікольська Н. В. Двомовність у європейській шкільній освіті: історія та сучасність. *Педагогіка і психологія*. 2010. № 3. С. 110–122.
7. Хмелько В. Лінгвоетнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності. *Наук. зап. НУКМА. Соціол. науки*. 2004. Т. 32. С. 3–15.

References:

1. Dziuba I. (2000) Suchasna movna sytuatsiia v Ukraini. *Slovo prosvty*, no. 5, pp. 2–3.
2. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukraïnskoï movy yak derzhavnoi. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 2019, no. 21, st. 81.
3. Kravchenko O.V. (2011) Movna skladova natsionalnoi kulturnoi polityky v Ukraini. *Kultura Ukrainy* : zb. nauk. pr. Kharkiv: KhDAK, vol. 35, pp. 56–66.
4. Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini: analiz ta rekomendatsii (2008) / za red. Yu. Besters-Dilher. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylian. akad.», 362 p.
5. Nikolska N.V. (2009) Bilinhvizm yak pedahohichna problema v Yevropi, SShA ta Kanadi. *Humanitarni nauky*, no. 2, pp. 103–111.
6. Nikolska N.V. (2010) Dvovmnist u yevropeiskii shkyl'ni osviti: istoriia ta suchasnist. *Pedahohika i psykholohiia*, no. 3, pp. 110–122.
7. Khmelko V. (2004) Linhvoetnichna struktura Ukrainy: rehionalni osoblyviosti ta tendentsii zmin za roky nezalezhnosti. *Nauk. zap. NUKMA. Sotsiol. nauky*, vol. 32, pp. 3–15.